

Mládež jako věková sociální skupina a jako generace

JAROSLAV JANDA
Hlavní politická správa MNO

Výchova mládeže vždy byla a je nerozlučně spjata s životem společnosti. Boj o vědomí mládeže byl vždy jedním z hlavních úkolů každé společnosti, národa a třídy. Kvalitativně zcela odlišnou podobu nabývá postavení mládeže s přechodem společnosti ke kapitalismu; zde teprve problém mládeže a její výchovy v pravém slova smyslu vzniká. Základním a nejobecnějším znakem kapitalistické epochy je podle Marxe vztah osobní nezávislosti, spočívající na věčné závislosti. V této společnosti se boří pokrevní a územní svazky, dochází k rozpadu patriarchální rodiny, k oddělení bezprostředního výrobce, nyní osobně svobodného, od výrobních prostředků. V této době se současně osvobozuje mladý člověk z dřívější permanentní závislosti na rodině. Dělná práce, průmyslová revoluce zostrňuje odvěký konflikt mezi společností, třídami, skupinami a jednotlivcem, jejich názory, zájmy a postoji. Vzniká nová, kapitalistická sociální struktura. Zatímco o mládeži jako sociální skupině nelze v předcházející epoše uvažovat, vznikají nyní objektivní podmínky pro její formování ve zvláštní, samostatnou sociální skupinu. Jsou vytvořeny nezbytné předpoklady a možnost, aby se z mládeže, kategorie zatím převážně biologické, stala i kategorie společenská. Tedy teprve v sociální struktuře kapitalismu se formuje z mládeže zvláštní sociální skupina, tuto však nelze ztotožňovat s pojmem mladá generace. Mladá generace vzniká pouze za určitých, konkrétně historických podmínek. Počínaje kapitalismem patří mládež jako věková sociální skupina (a za určité konkrétně historické situace jako generace) již trvale do sociální struktury každé společnosti.

1. Mládež jako věková sociální skupina

Pojmu věková sociální skupina (ale i generace) se dosud v marxistické filosofii běžně nepoužívá;¹ i do této oblasti sahají pozůstatky období tzv. kultu osobnosti a jeho subjektivismu. V letech deformace marxismu se příčiny, určující vývoj společnosti, redukovaly pouze na způsob materiální výroby, společenské vztahy pouze na výrobní a jim odpovídající třídní vztahy. Zjednodušený výklad materialistického pojetí společnosti² zcela zanedbal existenci těch sociálních skupin, které se nevytvářejí na základě výrobních vztahů. I když vztahy vyplývající z ekonomické struktury společnosti lze pokládat za rozhodující společenské vztahy, nelze pro ně zapomínat na celou škálu dalších, byť vedlejších, druhořadých. Na tom nic nemění ani to, že tyto vedlejší, druhořadé vztahy můžeme pochopit pouze v souvislosti se vztahy výrobními, v třídní společnosti třídními. A k těmto vztahům druhořadým patří i vztahy determinované biologickými faktory, vztahy mezi věkovými sociálními skupinami (případně generacemi), mezi nimi a společností atd.

Objektivní předpoklady pro formování mládeže ve věkovou sociální skupinu (a za určité konkrétní historické situace v generaci) vznikají při přechodu společnosti ke kapitalismu. V této společenské epoše se tak poprvé v historii lidstva objevuje mládež jako zvláštní společenská síla. Počínaje kapitalismem patří mládež jako věková sociální skupina (nebo jako generace) již trvale do sociální struktury každé společnosti. Má tudíž své místo i ve struktuře socialistické společnosti.

¹ U nás prvním závažným přínosem k řešení této problematiky byla konference o sociální struktuře socialistické společnosti, uspořádaná v roce 1964 v Hrazanech. Naši pozornosti si zvláště zaslouží příspěvek D. Cahové a J. Bartoše *K významu věkových skupin a generačních vztahů v sociální struktuře společnosti*. Dále upozorňujeme na podnětnou úvahu P. Machonina *Nová sociální struktura*, Kult. tvorba č. 3. 1965.

² Tento zjednodušený výklad materialistického pojetí dějin a společnosti je staršího data. Bezprostředně vyplývá z kritiky tzv. Engelsova omylu, kterého se údajně dopustil ve své předmluvě k *Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Engelsovi bylo vytýkáno, že zavádí biologické faktory do zkoumání vývoje lidské společnosti (Kautský, ale i redakce všech dosavadních vydání této Engelsovy práce).

„Mládež, stejně jako každou věkovou sociální skupinu, charakterizují *společné znaky, obecné zvláštnosti*: biologicko-psychologické, sociálně ekonomické a ideově politické.³ Obecné zvláštnosti rozdělujeme na biologicko-psychologické, sociálně ekonomické a ideově politické proto, že v těchto třech rovinách je můžeme nejlépe vystihnout. Myšlení a jednání mládeže je především podmíněno biologickými a psychologickými procesy, probíhajícími na tomto stupni ontogenetického vývoje. Současně to jsou sociálně ekonomické poměry, které na ni působí a v nichž mládež zaujímá zvláštní postavení. A s tím bezprostředně souvisí vše, co pomáhá vytvářet vědomí a postoje mladého člověka. Společným jmenovatelem obecných zvláštností je stupeň ontogenetického vývoje a charakter postavení mládeže v sociální struktuře společnosti. Oba tyto základní faktory podmiňují další: kvalitu odrazu skutečnosti ve vědomí a postojích mládeže, její zájmy, potřeby a požadavky. Obecné zvláštnosti tvoří dialektickou jednotu, vzájemně se doplňují a podmiňují; sociálně ekonomické jsou však rozhodující. Ve vztahu k ostatním věkovým sociálním skupinám je přesnější nazývat společné znaky mládeže obecnými zvláštnostmi. Zvláštnostmi proto, že je odlišují od ostatních věkových sociálních skupin, že *vyjadřují vztah*. Obecnými vzhledem k tomu, že přes značnou vnitřní diferenciaci jedné věkové sociální skupiny mládeže vyjadřují tendence této skupiny celé, a současně proto, že jsou obecné pro všechny věkové sociální skupiny mládeže.

Obecné zvláštnosti mládeže

V této části a v celé další práci se budeme zabývat mládeží výlučně ve věku 18–21 let (mužského pohlaví), tj. v období pozdní adolescence, v období posledního stupně jejího dozrávání před vstupem do všestranného života.⁴ Zvláštnosti mládeže tohoto období jsou podle našeho názoru roz-

hodující pro posouzení zvláštností mládeže vůbec. V něm dochází ke zlomu mezi dospíváním a dospělostí, kdy fyzická zralost je provázána dozráváním psychických funkcí a vlastností.

Dříve než přistoupíme k základnímu rozboru obecných zvláštností mládeže, jehož východiskem jsou výsledky zkoumání mládeže v období pozdní adolescence, uvádíme pro orientaci tabulku věkového rozvrstvení mládeže.⁵

Věkové rozvrstvení sociální skupiny mládeže

	Chlapci	Dívky	Celkem
Raná adolescence 14—18 let	437 880	426 039	863 919
Pozdní adolescence 18—21 let	290 898	281 094	571 992
Raná dospělost 21—24 let	252 165	248 524	500 689
Celkem	980 943	955 657	1 936 600

(propočteno podle definitivních výsledků sčítání lidu k 1. 3. 1961, uveřejněného ve Statistické ročenke ČSSR — 1964)

Biologicko-psychologické zvláštnosti mládeže⁶

Jak jsme již uvedli, v tomto období dochází ke zlomu mezi dospíváním a dospělostí. Zatímco biologický proces dospívání je již v podstatě ukončen, vývoj vyšší nervové, jakož i psychické činnosti postupně vrcholí, nabývá základních kvalit těchto činností u dospělého člověka.

Zvláštnosti rozvoje vyšší nervové činnosti tohoto období lze schematicky charakterizovat: — vzrůstající úlohou vlivu mozkové kůry na podkoří; — růstem vlivu

³ Přejímáme zde s menšími úpravami kategorizaci obecných zvláštností tak, jak je uvedena v práci K. Máchy — M. Marušáka, *Etika a dnešek*. Bratislava, Osveta 1963, str. 88–89.

⁴ V tomto období vykonává většina chlapců vojenskou základní službu. Tato okolnost, jejich koncentrace do určitých organických celků v relativně stejném prostředí, vytváří optimální podmínky pro nejrůznější sociologické výzkumy. V současné době se v armádě začíná věnovat

značná pozornost studiu generačních zvláštností vojenské mládeže.

⁵ *Statistická ročenka ČSSR 1964*. Praha, SNTL 1964, str. 66.

⁶ Těmito zvláštnostmi, zejména psychologickou charakteristikou mládeže období pozdní adolescence, se podrobně zabývá Oldřich Mikšík ve své práci „*Vojenská psychologie*“. Praha, Naše Vojsko 1964, str. 214–271.

druhé signální soustavy na mozkovou činnost; — postupným vyrovnáváním inhibice s excitací. Zřetelně v tomto období vidíme rozpornou jednotu fyziologických a psychologických procesů, typických na jedné straně pro dospívání, a na druhé straně již pro dospělost. V myšlení a jednání nalézáme mnohé rysy, které jsou příznačné jak pro období rané adolescence, tak již rané dospělosti. Přesto se domníváme, že pro většinu mladých lidí tohoto období je typická značná odlišnost od dospělého člověka. Ukážeme nyní základní psychologické zvláštnosti mládeže tohoto věku, které nepřímo souvisí jak s jejím fyziologickým vývojem, tak i sociálně ekonomickým postavením.

Je to především *touha po samostatnosti v myšlení a jednání*. Ta se projevuje zejména iniciativou, elánem a snahou překonávat překážky. Mladý člověk chce být uznáván okolím již za dospělého, má typickou tíživost a zvýšené sebevědomí. Chce něco dokázat, být prospěšným a nějakým způsobem vyniknout. Vzhledem k tomu je pro mladého člověka charakteristická soutěživost, neustálá snaha porovnat s někým své síly a schopnosti, naučit se a udělat co nejvíc, být prvním. Proto touží po poznání a proniknutí až na „kořen věci“, k podstatě jevů. Touha po samostatnosti v myšlení a jednání je provázena *zvýšenou kritičností* mladého člověka k okolí.

Je přirozeně zaměřena k myšlení a jednání dospělých, k srovnávání jejich slov a činů, ideálů a praxe, morálních zásad a konkrétního způsobu života. Proto lze především u mládeže nalézt smysl pro nové, „schopnost vidět novým, vnímavým a objevným pohledem to, co starší generace chápe konvenčně.“⁷ Proto mladý člověk nesrovnává skutečnost, do které se narodil a kterou prožívá, s minulostí, ale s ideály, které si vytvořil na základě působení celé společnosti a svých vlastních úvah. Zvýšená kritičnost se projevuje i v některých vnějších projevech myšlení a jednání mládeže, podstatně se lišících od způsobu života, myšlení a jednání starších. Vlivem právě svých biologicko-psychologických, ale současně sociálně ekonomických zvláštností nutně reaguje na skutečnost jinak

než dospělí lidé. Tento rys dále bezprostředně souvisí s odporem mladých proti vnucované autoritě, proti mentorování, konzervatismu a dogmatismu. Proces „osamostatňování se“ mladého člověka v myšlení a jednání je konečně stále ještě v tomto období provázen *romantičností, touhou po dobrodružství a celkovou zaměřeností do budoucnosti*.

Všechny tyto základní zvláštnosti se však spíše jeví jako objektivní tendence. I zde platí, že to, co se projevuje jako obecné pro mládež jako věkovou sociální skupinu, nemusí být platné pro každého jejího příslušníka. Kromě toho se tyto zvláštnosti prosazují a uplatňují v těsné závislosti na postavení mládeže v určitém společenském prostředí. To znamená, že se mohou projevovat v pozitivním, ale i negativním slova smyslu. Tak například iniciativa a snaha mládeže překonávat překážky může za určitých okolností vést až k „demonstrativní“ činnosti, k okázalé revoltě či vzpouře bez důvodu. To však přirozeně závisí na jejím vedení, na kvalitě společenského prostředí, které ji obklopuje. Současné myšlenkové procesy mladého člověka jsou často poplatné právě jeho „mládí“. Bývají poznamenány i překotností, často jednostrannými až ukvapenými závěry, tendencí k nadměrnému zevšeobecňování. U mladých tohoto období jsme svědky ještě silně impulsivního myšlení, citění a jednání, zvláště ve složitějších situacích, stejně tak rychlých zvratů v dílčích názorech a postojích. Konstatujeme v jejich myšlení ukvapené úsudky při řešení vážných a odpovědných otázek každodenního života. Konečně mladí lidé (stejně jako všichni, kdo mají ještě málo vědomostí a životních zkušeností) mají sklony podléhat bezprostředním, silně a často citově působícím faktům.

I v oblasti citových stavů se setkáváme s rozpornou jednotou procesů dospívání a začínající dospělosti. Citová stránka člověka hraje v tomto věku ještě velmi významnou úlohu, často větší, než se předpokládá. To se projevuje nejen v myšlení, ale i v jednání mladého člověka; rozumová „korekce“ není ještě dostatečně výrazná, zejména stálá. Na druhé straně nelze však mluvit ani o stálosti citů, spíše o jejich

⁷ K. Mácha — M. Marušlak, cit. dílo, str. 90.

rychlém střídání, současně o jejich značné intenzitě. Stejně tak v oblasti volního jednání se střetávají rysy adolescence s rysy volního jednání již dospělého člověka. Značná živelnost a impulsivnost v jednání se střídá s hledáním vědomých cílů a prostředků, volním jednáním. Rozhodují se rychle, pohotově volí prostředky k dosažení určitého předsevzetí, jež přijali. Zpravidla ale velmi brzy zjišťují různé obtíže a překážky, které zapomněli vzít dříve v úvahu. Překonávání těchto obtíží je však již v tomto věku záležitostí stále více vědomě volní. Současně u lidí tohoto období dochází proti mladším ke značnému přesunu v kvalitě potřeb a zájmů. Tento přesun má tendenci co nejvíce prospět okolí (společnosti), současně potřebě společenského uznání a sebeuplatnění. Náhorně to dokumentuje i motivace zájmu o vojenské povolání.⁸

	Chlapci	
	17 let	19 let
1. Intelektuální a technické zájmy	39,9 %	17,8 %
2. Romantismus	34,8 %	10,7 %
3. Poutavost vnějších znaků	17,5 %	7,1 %
4. Snaha po sebeuplatnění	8,7 %	25,0 %
5. Zájem společnosti prospět	4,3 %	32,1 %

V pozdním období adolescence dochází ke krystalizaci a ustálení světového názoru mladého člověka, a to zejména korekci získaných světonázorových představ vlastními názory. V této době se totiž zvlášť intenzivně vyvíjí *potřeba vytvořit si svůj vlastní názor na život, společnost a svět*. „Dříve jsem názory na život a vůbec na vše důležité víceméně automaticky přijímal od rodičů a také učitelů. Dnes je hlavně srovnávám s názory kamarádů, hodně přemýšlím také sám“ – je typickou odpovědí, projevem této tendence. Jde přitom již o vytvoření určitého souhrnu životních názorů a postojů nejen výlučně světonázorového charakteru, ale i sociálně ekonomického, etického apod. Zatímco v dřívějším věku jde zejména o pouhé kvantitativní narůstání sumy poznatků a znalostí,

dochází nyní k jejich určité syntéze, zpracování. Schopnost abstraktně myslet, rozvíjet a formovat určité názory je důležitou psychologickou podmínkou pro vytváření světového názoru. Obecné pojmy a poučky se třídí a stále více konfrontují s fakty a vlastní zkušeností. Není sporu o tom, že tato fakta i zkušenosti, často i při vysokém úsilí, zůstávají pouze ve světě vnějších jevů, na povrchu skutečně podstatných procesů. Potřeba vytvořit si vlastní názor na svět je provázána potřebou dokonale poznat sebe sama, odhadnout své schopnosti a životní ambice. Zvýšené sebevědomí začíná být vnitřně stále kritičtější posuzováno. Tato potřeba určité „introspekce“, sebezpozorování, bezprostředně souvisí s další, s *potřebou relativní nezávislosti a svobody myšlení i jednání* (jde paralelně s osamostatňováním mladého člověka od závislosti na rodině a jiných přímých vlivech). Vytváření životních ideálů nabývá v této době obecnější a přitom značně individuální podoby, až výrazně subjektivní.

Relativnost nezávislosti a svobody myšlení i jednání je dána *potřebou společenského uznání*. Snad každý, zejména však mladý člověk, touží uplatnit své síly, vyniknout, prostě být užitečný a prospěšný. Proto hledá v každé činnosti, do které je „vržen“ a vtahován, společenský smysl a význam, chce jí dát pečeť své osobní účasti. Nemůže být pro něj nic nelidštějšího než to, nemůže-li tyto své hodnoty uplatnit v tvořivé práci. *Chce působit na své okolí, nechce být pouze jeho produktem*.

Stručný výčet těchto zvláštností mládeže, fyzických i duševních, citových, volních, potřeb a zájmů tvoří důležitou součást její charakteristiky. Je však nezbytné je úzce spojit a se zvláštnostmi ostatními: sociálně ekonomickými a ideově politickými. V mnohém se překrývají a vzájemně podmiňují.

Sociálně ekonomické zvláštnosti mládeže

Mladí lidé se přirozeně liší od starších biologicky a psychicky. To ovšem říci nestačí. Člověk je tvor společenský; důležité je tedy prostředí, ve kterém žije. Mladý člověk, stejně jako všichni lidé, je nejen pro-

⁸ Tabulka převzata z cit. díla O. Mikšíka, str. 244.

duktem svého okolí, ale i jeho spolutvůrcem. Je nejen objektem působení společnosti, ale i relativně samostatně myslícím a jednajícím subjektem. Na každého člověka, tedy i mladého, působí velmi mnoho sociálně ekonomických činitelů. Je to především nejbližší společenské prostředí: rodina, škola, práce a pracoviště, přátelé a známí, organizace a spolky. Přitom na činitele tohoto nejbližšího společenského prostředí i přímo na člověka působí širší společenské prostředí: poměry hospodářské a politické, situace v boji tříd, zvláštnosti národa a kraje, kultura, knihy, film, hudba, noviny, rozhlas a televize, náboženství, politická propaganda a agitace atd.⁹ Ovšem to samo o sobě nic neříká o sociálně ekonomických zvláštnostech mládeže. To, že myšlení a jednání mládeže je determinováno sociálně ekonomickými poměry, není její zvláštností. Stejně tak, že je současné i subjektem společenského vývoje, ji neodlišuje od jiných věkových sociálních skupin. Tyto skutečnosti jsou univerzální pro celou lidskou společnost, každou sociální skupinu i pro každého jednotlivce.

Mladý člověk se rodí, je „vržen“ vždy do určitého společenského prostředí. Rodí se do skutečnosti, kterou si nevybírá, která je z jeho hlediska určitým, v podstatě již hotovým systémem materiálních i duchovních hodnot. Přistupuje proto k této skutečnosti a jejím konfliktům z „vnějšku“, není jí vázán ekonomicky ani politicky. Tento pohled z „vnějšku“ je jednou z důležitých příčin zvýšené kritičnosti mládeže. Teoretickým studiem a postupně získávanou životní zkušeností poznává, že na skutečnosti, která jej obklopuje, je mnoho přežitého a že je třeba ji přinejmenším zdokonalovat. Nejsou to ovšem jen mladí lidé, kteří se takto dynamicky dívají na skutečnost (a nejsou to ani všichni mladí lidé). Ale postoj mladého člověka ke skutečnosti je objektivně kritičtější, mj. pro-

tože dosud nezaujímá žádnou společenskou pozici a roli. Také jakmile je začne zaujímat, přestává být mladým člověkem. Miroslav Jodl¹⁰ vymezuje z hlediska sociologického obsah pojmu *mládež* jako ty členy společnosti, kteří „ony zmíněné pozice, spjaté s fungováním hospodářského, politického a kulturního života v zemi, ještě nezastávají.“ S tím lze plně souhlasit; tento vztah *mládeže ke společenským pozicím a rolím je její základní sociálně ekonomickou zvláštností.*

Tím, že člověk začíná zastávat určité společenské pozice a role, podstatně se mění jeho postoj ke skutečnosti. To samozřejmě neznamená, že rázem ztrácí všechny zvláštnosti charakteristické pro mladého člověka.¹¹ Společenská role se však nakonec stává součástí osobnosti člověka, i když není vždy ve shodě s jeho základními vlastnostmi; vzájemně na sebe působí. Na druhé straně se rolím člověk učí již od dětství — roli otce, prodáváče, učitele, veřejného pracovníka. Není však jisté třeba zdůrazňovat, jaký je rozdíl mezi přípravou na určitou roli a jejím výkonem. Vládnoucí třída jako reprezentant a představitel určité skutečnosti vede mládež vždy k tomu, aby její skutečnost přijala za svou, aby se s ní ztotožnila.¹²

Mladý člověk zaujímá vždy určitý postoj ke skutečnosti, který je vymezen dvěma extrémními podobami:

postoj pozitivní — subjekt víceméně akceptuje konkrétní skutečnost a v jejím rámci uplatňuje svou aktivitu;

postoj negativní — subjekt neakceptuje existující skutečnost a svou aktivitu uplatňuje v rozporu s ní; zvláštním druhem tohoto postoje je pasivní rezistence — subjekt akceptuje existující skutečnost formálně, pouze se jí přizpůsobuje.

Celkem lze toto postavení mládeže cha-

⁹ Viz V. Tardy a kol., *Psychologie pro učitelské obory*. Praha, SPN, 1962, str. 262.

¹⁰ M. Jodl, *Mládež—hodnoty—politika*, Literární noviny č. 41/1964.

¹¹ Přesto mnoho lidí, kteří „ve svém mládí a v následujících letech jsou žhaví revolucionáři a reformátoři, jakmile jsou v pevném postavení a zakládají rodiny, jdou do defenzivy a brání status quo...“ (Karl Mannheim, *Diagnose unserer Zeit*, Zürich 1951, str. 57, kapitola *Das Problem der Jugend in der modernen Gesellschaft*, překlad z anglického originálu *Diagnosis of our time*.)

¹² Je samozřejmé, že rozhodující je, o jaký systém hodnot, o jakou skutečnost jde. Jsou ovšem takové situace, kdy zcela reakční podstata skuteč-

nosti je zdobena přitažlivými, ba dokonce některými relativně pokrokovými vnějšími znaky, které ji do značné míry zakrývají. Naopak progresivní podstata skutečnosti může být značně deformována. Lidé, především mladí, nedovedou vždy správně postřehnout, zda vnější jevy jsou adekvátní podstatě. A tak si lze, přirozeně velmi zjednodušeně, vyložit, proč například fašismus nalezl tak značnou oporu mezi německou mládeží nebo proč socialismus nenalézá mezi mládeží světa tak sponátní ohlas, jak by si jeho objektivní pokrokovost zasloužila. Vlivů je jistě více, tento však patří k nejdůležitějším: cesta od poznání jevové a předmětné skutečnosti k pochopení konkrétní totality se všemi podstatnými určeními je složitá.

rakterizovat jako přípravu na budoucí historické poslání. Dospívající mládež se „osvobozuje“ ze „zajetí“ rodiny, vlastní rodinu si ještě nezaložila, důležitou společenskou roli rodičů ještě nezastává. Dospívající mládež se učí, studuje, zaučuje se, připravuje se na své budoucí povolání, ale ještě žádnou hospodářskou pozici nezaujímá. A stejně je tomu ve všech ostatních oblastech společenského života, „... mládež se teprve připravuje převzít tyto pozice z rukou dospělých, »nastoupit na jejich místo.« Role, kterou hraje mládež, není tedy role bezprostřední výkonové činnosti, ale přípravy na tuto činnost. Mládež se učí ve škole i v dílně, studuje, po vyučení a vystudování se pod dozorem zkušených zaučuje ve své práci, ve svém povolání. Ještě není plně odkázána na sebe ani v práci, ani v ostatním životě, ještě nepřevzala štafetu“.¹³

A to je důležité východisko pro správné pochopení postavení a situace mládeže v sociálně ekonomické struktuře společnosti. Znovu zdůrazňujeme, že v našem případě není rozhodující, o jakou společnost jde. V žádném případě nejde o roli pouhého neúčastněného diváka, ale člověka, který se svým způsobem vyrovnává se skutečností. A jeho postavení mu umožňuje, aby ji zkoumal a přejímal kriticky; v tom je také jedna ze záruk společenského vývoje. Tento vztah mladého člověka ke skutečnosti a jemu odpovídající pocit je zvláště dobře patrný u mládeže v adolescenci — pocit „já“ a „oni“. I když „oni“ nejsou nebo nemusí být jeho nepřáteli (jsou to často i lidé, kterých si váží), jsou to „oni“. „Oni“ představují skutečnost; nejsou to však „my“.

Sociálně ekonomické zvláštnosti mládeže lze charakterizovat: — *postojem přípravu na společenský život, na zařazení do pracovního procesu; — postupným sociálně ekonomickým osamostatňováním. Základní sociálně ekonomickou zvláštností mládeže však je, že dosud nezaujímá žádné společenské pozice a nemá žádné role.* Tato zvláštnost spolu s biologicko-psychologickými zvláštnostmi je rozhodující pro charakteristiku mládeže jako věkové sociální skupiny. Všechny ostatní zvláštnosti jsou pouze odvozené.

Ideově politické zvláštnosti mládeže

Ideově politické zvláštnosti mládeže velmi úzce souvisí se sociálně ekonomickými a odvozují se z nich; patrná je korelace i s biologicko-psychologickými. V těchto zvláštnostech je zafixováno postavení a vztah mladého člověka ke skutečnosti i jeho biologické „mládí“. Rozporná jednota procesů dospívání a dospělosti se projevuje i v této rovině. Ze vztahu mladého člověka k sociálním poměrům vyplývá i jeho vztah k společenskému vědomí. Je „vržen“ do systému společenských idejí, politických, filosofických a estetických názorů, náboženských vyznání apod. Vztah k tomuto systému je součástí jeho postavení v sociální struktuře společnosti. Opět jde o pocit „já“ a „oni“; „oni“ lze chápat jako ideový a kulturní odkaz otců. Mladí lidé znají především společenské ideje, názory a teorie vládnucí ve společnosti. Seznamují se s nimi již od mládí, v rodině, ve škole i v praktickém životě (přitom nemusí být ideové působení vždy jednotné). Tento systém ideových názorů a postojů na ně působí, mnohé přejímají; ale jejich vztah k němu je poněkud jiný než starších. Vidí jej svýma očima, mají k němu zejména jiný citový vztah, velmi často slabý nebo dokonce žádný. Mládež totiž tyto ideje a politické postoje „neprobíjávala“, nestála ani u jejich zrodu, ani dosud neměla možnost je uvádět do života. Ale učí se jim, poznává je v teorii i v praxi, bývá svědkem jejich deformace. Srovnává je proto se svou, byť malou, životní zkušeností, se svými představami a plány.

Při rozboru biologicko-psychologických zvláštností jsme uváděli, jak je důležité období pozdní adolescence pro stabilizaci a krystalizaci světového názoru. Potřeba vytvořit si vlastní názor na svět není však determinována jen psychickými aspekty; jsou to zároveň hlediska společenská. Mladý člověk na přechodu k dospělosti, těsně před vstupem do všestranného života cítí tuto potřebu jako zcela nezbytný sociální požadavek: mít vlastní názor, mít pevné životní zásady. Přitom, a to je již odraz zvláštností předcházejících, je zřetelná snaha, aby tyto životní názory a zásady byly pokud možno originální a zvláštní. Tato snaha bezprostředně souvisí s potřebou

¹³ M. Jodl, cit. úvaha.

bou svobody, která provází člověka od nejútlejšího mládí. Avšak právě v tomto období se dostává mladý člověk do zcela paradoxní situace: „osvobozuje se a osamostatňuje“, nabývá dojmu osobní svobody, ale zároveň zjišťuje, že jeho svoboda je omezena svobodou ostatních, zákony společnosti. Mezi ně počítá i systém idejí, politických názorů a postojů.

Základní ideově politické zvláštnosti mládeže lze charakterizovat: — *způsobem hodnocení a zkoumání systému idejí, politických názorů a postojů*; — *potřebou vytvořit si vlastní názor na svět, na smysl a perspektivy lidského života*.

* * *

Stručná charakteristika obecných zvláštností mládeže nám dovoluje konstatovat, že jsou *univerzální* pro každou sociální skupinu mládeže. Současně jsou *přechodné*; jsou typické pro lidské pokolení pouze v době jeho mládí. Obecné zvláštnosti pomáhají vymezit místo mládeže ve společenské struktuře. Charakterizují ji ve vztahu k ostatním věkovým sociálním skupinám. Biologicko-psychologické, sociálně ekonomické a ideově politické zvláštnosti jsou základní roviny, kterými lze tento vztah nejpřehledněji vyjádřit. Zároveň se domníváme, že obecné zvláštnosti naznačují, že místo mládeže je objektivně na straně společenského pokroku, že jsou dokonce jednou z jeho záruk a předpokladů. To neznamena, že mladí lidé v konkrétní situaci stojí vždy na straně pokroku, ani že sami živelně toto své místo musí najít.¹⁴ Soudíme, že *obecné zvláštnosti mládeže jsou objektivní podmínkou její sociální progresu*. Tato hypotéza by si ovšem zasloužila konkrétní sociálně historické analýzy. V této souvislosti říká Palmiro Togliatti:

„Starší generace dělají často tu chybu, že vystupují před mládeží jako mentoři, stavíce před ni světlý příklad minulých

dob. Podíváme-li se však na věc blíže, zjistíme, že ve všech historických obdobích to byla především mládež, která zaujímala přední místa, byla oporou pokroku, ... mládež je nutno považovat za sílu revoluční.“¹⁵

Mládež je věkovou sociální skupinou (zpravidla se udává rozmezí 14–24, dokonce i 30 let),¹⁶ která vykonává důležitou funkci v sociální struktuře společnosti, kapitalistické i socialistické. Předpokládáme, že za přechodu společnosti ke komunismu, stíráním sociálních vztahů jiného charakteru, bude se tato její funkce dále prohlubovat.

2. Mládež jako generace

Pojem mládeže jako věkové sociální skupiny nelze ztotožňovat s pojmem generace. V předkapitalistických formacích nebyly objektivní podmínky ani pro vznik mládeže jako věkové sociální skupiny, ani jako generace. Jak jsme uvedli, počínaje kapitalistickou epochou patří mládež jako sociální skupina již trvale do sociální struktury každé společnosti. Tak tomu není s generacemi, s generačními vztahy; jejich vznik a modelace je determinována specifickou historickou situací, dynamikou jejího vývoje. A tak můžeme říci s Ernstem Fischerem: „Starí a mladí byli vždycky, stejně tak i konflikt mezi syny a otci; avšak nebyl vždy boj generací.“¹⁷

Slovo generace pochází z latinského *gens*, což znamená rod, pokolení. Slova generace se však běžně používá v užším smyslu, než má „rod“, „lidský rod“. Používá se zpravidla k označení *pouze určité skupiny lidského rodu*, a to výhradně takové, jejíž příslušníky přes značnou vnitřní individuální nesourodost (ta je dána i několika vrstvami v jejím rámci) pojí některé *specifické zvláštnosti*, které ji vtiskují určitý osobitý charakter.

¹⁴ Włodzimierz Sokorski kategoricky tvrdí, že v třídní společnosti „... mládež může být stejně nápomocná silám reakce jako revoluce“; uvádí příklady úlohy mládeže ve fašistických systémech, v OAS, rasistických pogromech, ale současně v kubánské nebo alžírské revoluci. Podobných příkladů je jistě bezpočet, nejsou však argumentem proti objektivně pokrokové úloze mládeže. (W. Sokorski: *Współczesność i młodzież*, Warszawa, Iskry, 1963, str. 21).

Stejně K. Mannheim tvrdí, že mládež ve své přirozenosti není ani pokroková, ani konzervativní. (K. Mannheim, cit. dílo, str. 56.) Připustit oprávněnost těchto názorů znamená pochybovat o spo-

lečenském vývoji; o silách, které jsou jeho garanty. Mládež má podle našeho názoru, právě díky svým obecným zvláštnostem, tendenci patřit k těmto silám.

¹⁵ P. Togliatti, z dopisu Sjezdu italské komunistické mládeže, Unità z 26. 1. 1964.

¹⁶ Zatímco období biologického „mládí“ se vlivem akcelerace procesu růstu a vývoje člověka relativně zkracuje, pak ostatní zvláštnosti mládeže nedovolují toto rozmezí podstatně zkracovat; mládež není kategorií pouze biologickou, ale i společenskou.

¹⁷ E. Fischer: *Problémy mládež generací*. Bratislava, Mladé letá, 1964, str. 15.

Pojmu generace se používá v nejrůznějších významech; jednou jako kategorie výhradně biologické, jindy sociální, v užším slova smyslu tak nazýváme určitou skupinu společného politického, kulturního i jiného zaměření.¹⁸

Uvedli jsme, že vznik mladé generace, tudíž i jejich specifických zvláštností, je determinován specifickou historickou situací. Uplynulý společenský vývoj, počínaje kapitalistickou společností, ukazuje, že bylo více těch historických období, v nichž se mládež jako generace neformovala. V těchto obdobích nelze identifikovat specifické zvláštnosti vyrůstajících mladých lidí, prosazují se pouze jejich obecné zvláštnosti. Těch období, ve kterých se modelovala generace, je mnohem méně. Každé období je charakterizováno příslušnými sociálně ekonomickými procesy. Jsou období více-méně relativní stagnace a opakování společenských a hospodářských procesů, jsou naopak období jejich bouřlivého rozvoje a změn, a to jak ve státním (národním), tak i v mezinárodním měřítku. To úzce souvisí se základní tezí materialistického pojetí dějin, že lidé jsou vždy produktem, ale současně vždy producentem svých vlastních společenských vztahů. A v dějinách jsou období, kdy lidé jsou spíše determinováni prostředím (degradováni na objekt vnějšího okolí), a naopak období převládající aktivity lidí. Zatímco první období je charakterizováno takřka neměnnou so-

ciální strukturou, je pro druhé typická právě její dynamika.¹⁹

Období relativní stagnace a opakování společenských a hospodářských procesů, a tedy i lidské činnosti, nevyvolává potřebu nějakých specifických postojů k této skutečnosti, nejsou ani podmínky pro jejich vznik. Neexistují proto ani podmínky pro vznik nové generace. V tomto období podle Lenina „masy spí“. Období bouřlivého rozvoje a změn, revoluční přeměny sociální struktury a její ideologické nadstavby naopak vyžaduje vyhraněné, specifické postoje, vytváří pro jejich vznik nezbytné podmínky. V tomto období vznikají tudíž i objektivní předpoklady pro vznik nové generace. Konkrétní historická situace determinuje generační modelaci, bude-li to generace výrazná nebo méně výrazná, do jaké míry a kdy dojde k uskutečnění jejich cílů a snah. Není náhodou, že současně v tomto období bouřlivých přeměn vždy vrcholí boj společnosti o vědomí mládeže. Mládež se stává předmětem všestranné péče a pozornosti vládnoucí třídy, ale i ostatních sociálních skupin a tříd, jejich organizací a institucí. Mladá generace se stává důležitým objektem taktiky a bojů o její přízeň. Je si vědoma svého zvláštního postavení, svou povahou a svými zvláštnostmi chce být „vpuštěna“ do bouřlivého rozmachu společenských přeměn.²⁰

Z toho lze vyvodit závěr: *vznik generace je podmíněn specifickou historickou situa-*

¹⁸ Karel Mácha a Jiřina Máchová ve své práci *Lidé a socialismus* (Praha, Svobodné slovo, 1964) vysvětlují obsah pojmu generace tak, jak se všeobecně chápá a používá:

- společný okruh současníků, vrstevníků (narozených v téměř časovém období 30–50 let)
- souhrn současníků, kteří řeší ve svém životě určité společné problémy (např. v naší historii generace roku 1848)
- společný okruh zájmů, myšlenek, idejí, citů, které jsou sdíleny určitým okruhem lidí a jsou jimi aktivně vyjadřovány (např. literární generace 90. let XIX. století)
- úzká skupina tvůrčích pracovníků (např. umělců, teoretiků apod.), která vyjadřuje společné základní myšlenky své doby nebo svých vrstevníků
- odlišení i v rovině srovnávání „staré“ a „mladé“ generace.

Podrobně vymezuje obsah pojmu pokolení (generace) Marie Ossowska; po eliminaci různých variant zůstává u tří významů generačního určení: uvažuje o kategoriích biologické, kulturní nebo sociálně historické.

(M. Ossowska: *Koncepcja pokolenia*, Studia Socjologiczne Nr 2 (9), 1963, str. 47.)

¹⁹ Dynamikou společenského vývoje, rozbořením jeho jednotlivých období se velmi podnětně zabývají R. Urbánek a K. Michňák ve své práci *Společenské třídy*, Praha, Svobodné slovo 1964.

²⁰ K podobnému závěru, i když v idealistickém

pojetí, dospívá Karl Mannheim: „Není obtížné uhodnout, které to jsou společnosti, v nichž staří požívají vážnosti a kde se síly mládeže nedostávají do nějakého pohybu, hnuti, ale zůstávají jako nevyužité rezervy. Jsem přesvědčen, že ustálené společnosti, které se vyvíjejí jen krokem a v nichž změny probíhají jen v relativně pomalém tempu, se opírají hlavně o zkušenosti starých. Zde budou váhat probudit nové síly uzavřené v mládeži, jejich výchovný systém se bude soustřeďovat na další předávání tradice, jejich učební metody se budou koncentrovat na reprodukci a opakování. Duchovní a vitální rezervy mládeže budou zde úmyslně ponechány ladem, protože nikdo nechce jimi vyvolat nějaké nové tendence: proti těmto stacionárním nebo jen pomalu se měnícím společnostem jsou dynamické společnosti, ty, jejichž sociální a politické krédo zní „budovat nové“, ty se opírají o spolupráci s mládeží. Mobilizují své vitální síly a používají jich k tomu, aby měnily stávající formy společenského uspořádání. V tomto smyslu jsou jen rozdíly mezi společnostmi, která chce revolučně převrát, a společnostmi, která chce pouze reformovat. V obou případech může být vůle stvořit něco nového uskutečněna pouze s pomocí mládeže... ona je rezervou, která vystoupí jen tehdy, je-li takové oživení chtěno...“ V naší interpretaci: mládež se formuje jako generace tehdy, jsou-li pro to vytvořeny příznivé podmínky, tj. společenské a z nich především hospodářské. (K. Mannheim, cit. dílo, str. 53.)

ci, vyznačující se zvýšenou aktivitou lidí, tj. v revolučních nebo přechodných obdobích na rozmezí epoch. Společné prožitky této historické situace, formující zážitky, vytvářejí ony specifické zvláštnosti, které dělají generaci generací, které jí vtiskují osobitý charakter. Specifické zvláštnosti generace mají tudíž objektivní základ v podmínkách a okolnostech, za nichž její příslušníci vyrůstají a posléze vstupují do společenského života. Jsou to především materiální podmínky života společnosti, ale i příslušná atmosféra společenského vědomí. „Dějiny nejsou nic jiného než sled jednotlivých generací, z nichž každá těží z materiálu, kapitálu, výrobních sil, které jí odkázaly všechny předchozí generace, pokračuje tedy jednak za úplně změněných okolností v tradiční činnosti, jednak úplně změněnou činností modifikuje staré okolnosti...²¹ Dějiny jsou tedy provázány neustálým dialektickým působením poměrů na generace a generací na poměry (i když u Marxe znamená generace – lidský rod), „... okolnosti jsou vytvářeny lidmi, stejně jako lidé jsou vytvářeni okolnostmi.“²² Tak se to má i s generací v našem smyslu; chápeme ji nejen jako komponentu současnosti, ale i budoucnosti.

Uváděli jsme, že *specifické zvláštnosti pojí značně vnitřně nesourodou skupinu v jeden celek*. Přirozeně, v každé generaci existují hluboké rozdíly, současně však některé společné prvky a znaky.²³ Není sporu o tom, že třídní příslušnost mladého člověka v třídní společnosti má pro utváření jeho světového názoru rozhodující význam, prosazuje se jako obecná tendence. V každé generaci existují dále rozdíly podle vzdělání, povolání, rozdíly nejružnějšího druhu, rozmanitá vnitřní diferenciaci. Máme-li vymezit pojem generace, je nezbytné uvést, že její specifický charakter není dán aritmetickým součtem charakterů každého jejího příslušníka, zpravidla ani ne většiny. *Nositelům specifických zvláštností bývá často pouze určitá progresivní*

část mládeže, její „špička“, elita, předvoj; cíle a snahy této části mládeže jsou v nejtěsnějším souladu s objektivními potřebami společenského vývoje. Ernst Fischer uvádí, že v každé mladé generaci „jsou typické menšiny, které vynikají nad obvyklejně netypickou většinou, jdou v jejím čele. Typické se jen zřídka kdy shoduje s průměrným. V stagnujících obdobích může průměrné tvořit typ, v rychle se vyvíjejících se typickým stává nové, neobvyklé, to co se liší od obvyklého.“²⁴ O specifických zvláštnostech lze spíše tedy mluvit jako o určité tendenci, která vtiskuje generaci ráz. *Generaci proto chápeme především jako objektivní tendenci ve vývoji mládeže, respektive jejího předvoje.*

Co platí a jeví se jako obecné, v našem případě zvláštní, nemusí platit a jevit se u jedinečného. Zvláštní je protikladnou jednotou obecného a jedinečného. Není náhodou, že to, co se projevuje jako tendence celé generace, se zpravidla zdá nesprávnou generalizací vlastností mládeže určitého historického období.²⁵

Konečně respektujeme skutečnost, že nejsou v každé době nezbytné podmínky, které by vedly k vzniku a formování mladé generace. To znamená, že mohou být společnosti bez jakékoliv generace, nebo naopak může být i několik generací v rámci jedné sociální struktury. Z toho vyplývá, že i životnost různých generací je různá; „stárnutím“ generace (biologickým i sociálně ekonomickým) ustupují specifické zvláštnosti stále více do pozadí, generace pomalu přestává být generací. Starší generace se stále více vnitřně diferencují, i když je spojuje určité společné povědomí. Současně nelze opominout, že každá mladá generace se podobá všem generacím mládeže a všem sociálním skupinám mládeže obecnými zvláštnostmi (biologicko-psychologickými, sociálně ekonomickými a ideově politickými).

Generační vztahy, stejně jako vztahy mezi jednotlivými věkovými sociálními

²¹ K. Marx, B. Engels, *Spisy* 3, Praha, SNPL, 1958, str. 58–59.

²² K. Marx, B. Engels, cit. dílo, str. 52.

²³ P. Togliatti říká, že o vzniku nové generace lze mluvit tehdy, „... když se v ideologické a praktické orientaci mladých mužů a žen vstupujících do života projevují určité stejnorodé prvky, z jejichž souhrnu vznikají nové problémy a nové zkušenosti, neboť uzavíráním těchto nových problémů a utvářením těchto zkušeností vystavují před lidmi další otázky týkající se jejich dnešního i zítřejšího života a objevují se i nové odpovědi

na tyto otázky.“ (*Otázky míru a socialismu* č. 11/1961.)

²⁴ E. Fischer, cit. dílo, str. 18.

²⁵ To se zvlášť typicky projevuje v hodnocení poválečné generace u nás, která začala veřejně vystupovat v období 1945–48. Hodnocením se vytýká, že příliš jednoznačně charakterizují mládež těchto let; zapomínají, že její část byla pod vlivem reakčních stran apod. I když připustíme oprávněnost těchto výtek, nejsou přece pro poválečnou generaci zvláštní.

skupinami, se formují na základě mimoekonomických faktorů. Generační vztahy jsou determinovány nejen obecnými zvláštnostmi jednotlivých věkových sociálních skupin, ale současně a především jejich zvláštnostmi specifickými. Z předcházejícího vyplývá, že specifické zvláštnosti jsou charakteru výlučně společenského, že *generace je kategorií výlučně společenskou*. Z toho lze vyvodit další závěr: generace je výrazem určitého společenského vztahu, generace je vztah. Mladou generaci lze posuzovat podle jejího vztahu ke společnosti, podle jejích specifických zvláštností vzhledem ke skutečnosti. Soudíme, že přitom rozhodující jsou její problémy existenční a existenciální. Palmiro Togliatti považuje za základní problém generace problém hmotný, „jímž je problém její budoucnosti, perspektiv její existence.“²⁶ Tento problém mladé generace v socialismu a kapitalismu je jistě kvalitativně rozdílný.

Generační vztahy nenabývají v žádné společnosti podoby antagonismu; ani v třídní, ani v beztřídní. Přesto vztah mladí a společnost, mladá generace a starší generace, existuje; existuje tudíž generační problém. Patří do škály společenských neantagonistických vztahů a konfliktů. Boj věkově mladých a starých lidí, vztah mezi generacemi není bojem nového se starým; je pouze jedním z jeho aspektů. Přitom se zpravidla tento boj neodehrává otevřeně a za zvuku polnic; jeho projevem je i vzájemná skrytá negace hodnot, které ta či ona generace prosazuje do života. *Generace*

je postoj ke skutečnosti z hlediska budoucnosti, je program. Výjimečně může být programem i bezprogramovost. Mladá generace je zpravidla vždy v útoku proti konvenčnosti, ornamentu, opakování. Je v ofenzivě proti všemu strnulému, filistrovskému, zkrátka proti všemu, co brání životu. Jejím ideálem je vnitřně se ztotožnit s tím, co je nové, revoluční. Je vždy přesvědčena, že společnost bude řídit a povede lépe než generace předcházející. Smyslem jejího úsilí je vždy boj o člověka, o jeho hodnoty. Generační problém vzniká v revolučních nebo přechodných obdobích na rozmezí epoch. Proto nabývá na celém světě zvláštního charakteru dnes, kdy se rozhoduje o dalších osudech lidstva.

Obecné zvláštnosti mládeže jsou většinou známé, není nesnadné je vystopovat v charakteru mládeže. Méně snadné je poznat ty, které jsou vlastně „odrazem doby“ a objektivní tendence společenského vývoje. Zvláště tehdy, nejsou-li předmětem soustavného studia celé společnosti. Potom hrozí nebezpečí, že společnost ztratí kontakt s mládeží.

Rozhodující v našem pojetí generace (na rozdíl od mládeže jako věkové sociální skupiny) je její chápání jako objektivní tendence vývoje mládeže. Proto je důležité včas postihnout to nové a zvláštní, co s sebou přináší každá mladá generace. Dokonalé poznávání obecných zvláštností v souladu se specifickými a jejich respektování je prvním předpokladem úspěšné výchovy každé mladé generace.

²⁶ P. Togliatti: *Projevy k mladým Italům*, MF Praha 1956, str. 19.